

Високоповажнані Панове! // Унійний з'їзд у Львові: матеріали зібрав і упорядкував о.Василь Кучабський. – Львів: Накл. Богосл. Наук. Т-ва, 1937. 23. Лист Архiepіскопа Іларіона до Митрополита Андрея Шептицького від 14 листоп. 1941 р. – ЦДІА України у Львові, ф.201 (Гр.-кат. митропол. Консисторія), оп.1, спр. 108. 24. Мартиненко Г. Хочемо бути в лоні Матері-Церкви! // “За вільну Україну”. – 1993. – 4 лют. 25. Малина Б. Невизнаний Патріарх // Політика і культура [Київ]. – 1999. – № 33. 26. “Вірую” [Львів]. – Ч. 4 – 5 (березень). – 2001. 27. Іванків Є., о. Нова ватикансько-московська угода // “За вільну Україну”. – 1997. – 7 серп. 28. Діалоги Івана Павла II з православними / Підготував І.М. // Поступ [Львів]. – 2001. – № 68. – 5 – 6 трав. 29. Святійшого Вселенського Архiepірея Пія з Божої ласки Папи XII Енцикліка до достойних братів – патріархів, приматів, архiepіскопів, єпископів та інших місцевих ординаріїв, що в мирі та злуці з Апостольським Престолом. В 350-ліття з'єдинення Української Церкви з Апостольським Престолом. Рим-Гроттаферрата, 1946. 30. Огієнко Іван. Костянтин і Мефодій... Т. 2 – Вінніпег. 31. Іларіон Митр. Поділ Єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її: Іст.-каноніч. монографія Вінніпег: Видання УГП Церкви в Канаді, 1952.

УДК 71.01+725.961.5

Х.П. Крамарчук

Національний університет “Львівська політехніка”

ОБ'ЄКТ І ПОНЯТТЯ “ЛАБІРИНТ” У КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ОКРЕСЛЕННІ

© Крамарчук Х.П., 2003

Висвітлена суть морфології і семантики лабіринту в архітектурно-предметному середовищі як шлях пізнання людиною світу і самої себе. Антураж доріг подано як книгу життя народу через досвід і застереження.

The article reflect the essence of morphology and semantic of labyrinth in architecture and human's recognition of world and oneself. Entourage of ways is represented as an “eternal people's book” through experience and warning.

Постановка проблеми в загальному вигляді. За означенням багатьох мислителів та культурологів сучасне людство перебуває напередодні серйозних, можливо, революційних змін у самих підвалинах свого цивілізаційного способу буття. Про це свідчить тотальна екологічна криза, нестабільність геополітичних структур, нові прориви в деяких сучасних науках (генетика, галактична астрономія, інформатика тощо). Визначити можливі тенденції майбутніх змін досить складно, а тому пильна увага багатьох дослідників прикута до намагання осмислити попередні форми культури в їх вихідних зародках. Особливу зацікавленість викликають ті феномени культури, в яких можна спостерігати перехід ментальних утворень у формі буття і навпаки – певних форм буття (як природного, так і окультурованого) у стані форми ментального. На нашу думку, до своєрідних у цьому відношенні явищ культури, як прояву ієрархічно вищої композиційної закономірності фіксування простору, можна віднести “лабіринт” – як образ, як реальний об'єкт і як поняття, що містить в собі приховану ідею. Розглянути саме в таких якостях дане явище і є завданням статті. (Архаїчні символи взяті з міфологічної і релігійної світоглядної моделі).

Аналіз досліджень показав, що особливо вагомими результатами здобули науковці в таких напрямках як структуралізм, постструктуралізм та неофрейдизм. Для розкриття змісту образу поняття означеного явища культури “лабіринт” використовується метод лінгвістичного аналізу в галузі теоретичної етнографії, що застосовували в наукових працях К. Леви-Строс, В.Н. Топоров та українські вчені мовної лінгвістики Гринів В.В., Потебня О.О., С.І. Наливайко. Та сучасники культурологи Р. Кісь і Т. Возняк, що за джерело розкриття поняття і творення образу об’єкта використовують семантичне поле простору мови, наголошують на омовленні світу як процесі образного відтворення навколишнього середовища. У працях українських етнографів та культурологів В. Скуратівський, В. Балабушок, О. Воропай, М. Дмитренко, Г. Лозко висвітлено явище лабіринт як символ в побуті і ритуалі, та як символ в народній магії З.Є. Болтарович. Але не структуровано асоціативні ряди поняття лабіринт з позиції естетичної і символічно-семантичної доміанти як формотворчої складової і як декоративної; як магіко-захисної та інформаційно-комунікативної складової в організації простору для збування людини.

Завданням статті є розкрити ідею символу лабіринту, комплексно залучаючи його рівні матеріального розкриття: проявлення в образі, як об’єкта і як потрактоване поняття в мовно-словообразній картині довкілля та джерела їх прояву: природа, побут, людина-етноносій та архітектурно-предметне середовище. Отже, в статті є головною ціллю розкрити філософську проблему людини: пізнання себе через символ дороги – як життя й долі, реальне проявлення символу в організації простору для життєдіяльності, його знакове наповнення в багатообразності. Бо тільки через множинність, гнучкість образу пізнається закладена ідея символу.

Розуміння структури лабіринту подається через досвід, що є хронологічною ретроспективою щоразового наслідування людиною ідеї поняття лабіринту з новим переосмисленням. Тут можна стверджувати про велику кількість уявних і ототожнювальних значень для людини одного поняття “лабіринт”. У німців воно означається через “подорож або сад з помилками” чи “подорож (сад) божевільного”. В українців лабіринт трактується як шлях не по колу, не “торний шлях”, а “збився з кола” (плигу) – збожеволів, йде не тою дорогою, що всі. А також розуміється через дію, через пошук: снуватися, сотатися (снувати нитки), заглядати в усі кути, нікати, блукати та через сон-лінь: сновигати як сновиди чи тинятися тинами. “Доми блукать” – це лабіринт земний, збудований людиною, а є ще 10 кіл Данте щоб дійти до неба і як протилежність підземний – безодня (без дна, без дня-світла), що є світом зла.

Призначення лабіринтів. Функція захисту і страху як структура лабіринту реалізована в житлі живих (дім→фортеця→місто), “житлі мертвих” – некрополь з катакомбами, а також в житлі-печері звіра, якого треба здолати (міфологічні сюжети: Тесей убиває Мінотавра; Беллерофон – Химеру, Одиссей осліплює Поліфема, святий Юрій вбиває дракона). Захистом монаха від бурхливого світу є житло-печера – лавра (lavra з лат. – “печера”). Взяти хоча б Києво-Печерську Лавру, яка є лабіринтом, де усамітнений монах вдосконалював свій дух і віру. Лабіринт як Ecclesia – церква, людський собор, стовпотворіння [1, с. 2 – 4]. До захисної функції належить зображення міста Єрихону як лабіринту з основою півмісяця (II Книга царів 2, 19 – 20), що семантично ототожнюється змінності місяця і нестійкості цього світу. У повістях і легендах районів Південно-Східної Азії місто у формі лабіринту – це оберіг чеснот дівчат [2, с. 282]. І наречений повинен здолати перешкоди. “Ідуть у лабіринт – любов, кришталь (дух) і камінь (стійкість)” [3, с. 415]. Мусульманські

килими з декількома рядами архетипових зображень – це лабіринт–підказка шляху герою для досягнення мети. У арабів килим зі священним узором – їх власна обжита територія, захист, доля, місце молитви і єднання з Богом [4, с. 80]. Кочівні народи на новому місці спершу стелять оберіг (орнаментований килим), а потім розкладають шатро. Про захисний символ лабіринту Вавилону як тотему, сказано в розділі “Морфологія...”

Функція лабіринту: гра – боротьба – навчання. Лабіринт – це кросворд (перехрестя й слово) і шахи (боротьба чорного і білого). Звершення через лабіринт гри – боротьби тіла і духу: гри спортивної “де не хлібом єдиним живе людина” (тип споруди: стадіон та іподром), та смертельної гри: “хліба й видовищ” (тип споруди: амфітеатр). Функція структури лабіринту як змагання розуму й духу простежується у замкнутій структурі гімназій, навчальних закладів, сеймів. У казках є подолання шляху до цілі як вияв перемоги над страхами, наприклад, сім страхів: біжуча, булькаюча вода; звірі; густий ліс; болото; плазуни; велетень чи потвора; стіна (двері) [5, с. 33 – 34]. Вже з дитинства діти переживають такі почуття через ігри. Українські мальовані дитячі ігри (“класики”), що мають структуру “равлика”, зірки, квадратиків, кола з перешкодами (болота, вогню, луку, води). Згадаємо випробування в Біблії “перейти крізь вогонь та воду”. Схожий підхід до виховання волі у дітей в античний час маємо у трактаті Альберті. На мощеннях портиків, галерей малювали чотирикутні і круглі лабіринти для дитячих ігор. Розташування війська, його воєнна тактика є також свого роду лабіринт. Римляни мальовані лабіринти для воєнних ігор називали “Троя”, можливо в честь неприступного міста Трої, яка мала в основі планування лабіринт зі структурою півмісяця.

Функція лабіринту: гра – полювання – втеча. У греків під лабіринтом розуміли ще й рибальську сітку, загопи для звірів. Наші князі вправлялися на ловах, заганяли звірів у певну ціль (тенета) або у невідомі пущі і створювали небезпеку й собі. Складну спіральну структуру має павутина ловця-павука. У казках – це втеча героїв від чудовиськ, а в грецькій міфології – втеча жінки від домагань чоловіка (пари Аполлон – Дафна, Юпітер – Даная і т.д.).

Звершення випробування-ініціації і пізнання. Ідеальний навколишній простір для повчання – це лабіринт, як єдине і правильне рішення людини, щоб пізнати себе, дійшовши до цілі або до нульового пункту, що є переходом до вищого рівня. У лабіринті схована таємниця. У літературі вона відображена у сюжетах: подорожі Аргонавтів, мандри Гуллівера, Аліса в країні Чудес, в понятті “Летючий Голландець”, “Одіссеї” тощо. Структуру лабіринту у “Критиці” Платона має місто Атлантида (концентричні кола, перетнуті хрестом). Пошук людиною Атлантиди – це безустанні пошуки і блукання до прекрасної країни. Зрештою – це і структура “ідеального міста” епохи Відродження.

Лабіринт символізує щоденне змагання людини з гріховною сутністю, її вдосконалення, бо істина відкривається поступово (багатостраждальний Йов та Король Лір). Це шлях, який пов’язаний з Вірою і Надією, що веде до небесного міста Єрусалиму, який тотожний Хресній дорозі – шляху Страждання і Воскресіння Христа як кінцевої цілі. Отже, лабіринт – символ життєвої дороги з випробуваннями через смерть до нового народження (бо вмерти в нашому народі трактується як “освіжитися”). Теж саме навантаження несе рисунок лабіринту, вмурованого при боковому вході до костелу XVI ст. у Вроцлаві та в Кельнському соборі перед входом до катакомб. Лабіринт – це певне випробування, як проміжна ланка між чимось дуже важливим (для релігійної людини – в чотирьох речах: Смерть, Воскресіння та Страшний Суд (Небо або Пекло)). Лабіринт відрізняється від заплутаної структури тим, що у кожен момент має єдиний правильний шлях для досягнення

мети. Центр лабіринту є простором сакральним; як сказав поет Б. Ейтс: “Людина, думаючи сокровенне, зводить лабіринт сама собі...”

Так само треба звернути увагу на ускладнене планування монастирів, з внутрішніми дворами, численними келіями і коридорами, а також на навчальні заклади зі структурою лабіринту, що асоціюється з тяжким шляхом до знань і гартуванням духу. Обом типам споруд властива ситуація: ходжу по замкненому коридорі, заглиблююся і думаю. У Мюнхенському технічному університеті на підлозі атріумного подвір'я зображено рисунок лабіринту: всередині його стоїть бюст (“не впади у тенета слави, йди далі”), а в кінці шляху різьблений камінь як символ місця отримання нагороди-знань. Планувальна структура музеїв і виставкових залів здебільшого має цільове скерування: глядач йде в певній послідовності.

Звершення закону діяння-відплати через ув'язнення і покарання до винагороди. Цю функцію лабіринту можна зарахувати до земного світу, де Адам і Єва були ув'язнені як і весь рід людський. А наочніше – у плануванні в'язниць чи фортечних підвалів, які є символом вічного блукання, кари, легенди про неприкаяних, про проклятих душ. Це певна ізоляція табуованої особи, що змушена сакральне негативне перетворити в позитивне. Або ізоляція сакрального позитивного як недоторканого, щоб не втратилась сакральність, а навіть помножилась.

Морфологія лабіринту. Одним з найстаріших понять лабіринту є символ будови нутрощів. Жіноче лоно зображалося у вигляді спіралі, (в народів, що вірили у друге народження, проходячи через цей лабіринт). Відомий вислів “спати на лоні Аврамовому” означає “перебувати в Раю”. У культурі Трипілля (а також африканських племен) лабіринт є схожим символом регенерації енергії. Тотожне значення для людини мали спіраль, концентровані кола, мотив двостороннього топірця формою півмісяця. Також частина конструкції вуха названа лабіринтом. Згадаймо українське прислів'я: “Така дорога як вухо”. В казках проходження через вухо іншої істоти підтверджує ідею лабіринту і як результат вдосконалення людини, її перевтілення та зміну на краще. Відомі лабіринти людської свідомості: сні, візії і меланхолічний настрій кілець Сатурна. Лабіринт дзеркала Нарциса: самозакоханість і зацикленість, бо тільки Мудрість може справитися з спокусою дзеркала чи вітрини, маючи дзеркало за атрибут. Мотивами лабіринту є й меандри, перехрещення і сплетіння. Такі рисунки характерні й для первіснообщинного ладу і викликають почуття страху. Цікаві символічні і магичні знаки українських писанок (безконечник, сонце, вічна циганська дорога, павучки тощо), вишивок і мережив з мотивами лабіринтів як захистку від зла, як танцю – “вишивання” свого життя. На критських монетах лабіринт має структуру квадрата, кола, спіралі, клубка, що розмотується (аналогія до трьох богинь долі, що прядуть нитку життя, або в українців: веретено і нитка також є символ дороги життя). Цікавою є форма лабіринту, ускладнену до середини, так звана китайська коробка або російська матрешка, що мають схожу структуру поховальних споруд героїв, вождів [6, с. 48 – 51, 188]. Подібну аналогію розуміння форми лабіринту маємо в художньому творі “Людина в футлярі” А. Чехова.

Кромлехи, споруди збудовані згідно з уявними моделями Всесвіту, мають концентричну або спіральну структуру із входом – виходом, як схід-захід Сонця так і народження людини (зірка зі сходу) і відхід на захід (поховання головою на захід). Причому геометричні символи Сонця – це спіраль і концентричні кола. Отже, одне із семантичних значень лабіринту – **шлях Сонця, Христа (життя – смерть – нове життя)** [7, с. 125 – 128], що

відображає циклічність дня і ночі, циклічність людського життя. В українців рисунок на сволоку, що лежить в позиції “схід – захід”, є рисунком руху Сонця, “біжучого колеса”, поєданого з хрестом, котрий став християнським символом дороги до неба. Схожі мотиви мають скрині, які є пам’яттю роду. В українців доля епітетована як героїчна, єдина, загадкова, фатальна, таємнича і ототожнюється складному життєвому шляху, що проявляється через символіку Сонця, Хреста й дороги з антуражем. Багатораменні хрести на могилах символізують тропологічну сторону лабіринту як страждальницьку дорогу до неба (щоразовий вибір правильної дороги на перехрестях).

Лабіринт структурою серпантину простежується у Вавілонській вежі, що символізує нагромадженість-недовершеність, відчуття нескінченності, дорогу до неба (цілі). Дорога через рівні Чистилища до Раю у “Божественній комедії” Данте трактується як серпантин вежі.

Світло і тінь творять для сприйняття оманливий простір, звук створює відчуття лабіринту: споруда з численними стіновими чи колонними перешкодами використовується для ефекту відлуння (шепітна галерея у Лондоні в церкві Петра і Павла), багатостороння луна в коридорах єгипетських пірамід, де для збільшення сили звуку вмонтовувалися у стіни підслуховувальні структури у вигляді серпантинної раковини. Згадаймо ефект голосників в наших храмах.

Лабіринт як священне і таємниче зображення, знак як ієрогліф. Лабіринт – це гра не тільки просторами, а й орнаментом, ілюзійним, гротесковим чи вузловим. Гротеск – ускладнений орнамент давньоримських будинків (від італ. *grotta* – печера), де зображено химер, що населяють світ лабіринту. Зображений монстр людиною – це переможений монстр, її трофей. Вузловий орнамент (плетінка) поширений в оформленні книг та в підлогах храмових споруд: його створювали художники-монахи, щоб відтворити заплутаний і повний внутрішньої боротьби світ. Таке плетіння – свого роду розмова, спричинена веденням замкнутого способу життя. У кочових народів вузлові замкнуті плетіння є “вузлами щастя”, долі, у китайців ознакою “довгого життя”. У Середньовіччі – це вузли любові чи “пути Гіменей”. В українському фольклорі мотив рослин, що в’ються, є символом кохання (барвінок, хміль, горошок). Структура пута та вузлів використана у планувальних рішеннях барокових садів любові. А. Дюрер вузловий орнамент називає символічним рисунком, який є пошуком вирішення людиною проблеми (Гордіїв вузол); це постійне повторювання: розв’язка-зав’язка. Таку ж символічну ідею має ключ. Лабіринт як емблема і символ означає: доля і боже провидіння виведе зі складної ситуації [8, № 443.].

Лабіринт як охорона сокровеного. Треба бути достойним до посвяти, до ініціації, тобто витримати випробування і дійти до центру, до сокровеного. Центр – сховок скарбу у вежі, стовпі або ж сховок таємниці щастя у цвіті папороті чи синьому птаху, або ж центр як місце отримання знань свого ремесла. Гляньмо на “секрет” замка, точніше структуру лабіринту ключа. Ключ є символом влади в історичному і суспільному аспектах. А в релігійному мотиві – як символ влади над смертю, злом і як дотримання праведного життя. Тому застосовували на ключах структуру фортеці зубців, багаторамених хрестів, орнамент меандр.

Заборона і страх, що ідуть поруч з таємницею, з психологічної точки зору – це витіснений людиною комплекс [9, с. 127]. Подолання страху, відкриття таємниці (потаємні, заборонені “двері в стіні”, дух у пляшці, скринька Пандори) веде здебільшого до складних випробувань, а отже, – і до вдосконалення особистості. Лабіринт у символіці несвідомого для людини означає, що вона опиниться в складних умовах; а сад, розбитий у структурі лабіринту, – щастя, котре стане причиною втрат [10, с. 151].

Структура лабіринту проявлена в мотивах народних танців концентричними колами (коломийки, веснянки). Рух кіл у протилежні сторони, означає, що дівчина йде за нелюба і символізує міфологічний мотив: вхід дівчини в печеру-лабіринт, де дівчина є даниною звіру. Простежується символіка кола з позиції нездоланої проблеми або ж протилежно – захисту. Рух по колу має в основі ще поняття зачарованого кола. Також основи руху по структурі лабіринту мають молодечі українські ігри, хороводи (гра “кіт та миша”, де є форма руху зміювика, по центричних колах, або змінна форма “коло-підкова” або ж гра “заплести шума”, “заплести віночок”, що відображають плутаний рух вужа, гада, рух горошку, що в’ється) [11, с. 109, 113, 118, 137, 168, 174].

Знак лабіринту як тотему, як захисту проти ворогів і також як залякування відомий у індіанців пуебло [12, с. 344]. Схоже символічне значення маємо в орнаменті, що створений з плану і фасаду знаку “Вавилон”, на стінах Хотинської фортеці. Вавилон, з грецької, означає “ворота і двір Белла” – бога війни. Графічно знак “Вавилон” рахується різновидом лабіринту і за одною з версій є схематичним зображенням “дому – фортеці” [13, с. 9 – 11]. Хрест на фасадах Вавилонів Хотинських стін вказує на Божу опіку. Крім того структура замку настільки заплутана, що ворог, потрапивши туди, впаде у панічний страх.

Лабіринти гріхів.

Сумнів Гамлета: бути чи не бути. Лабіринт з позиції постійної невизначеності (“не це і не те”) та вічного сумніву є гріхом. Лабіринт як емблему і девіз (“Можливо, – так, можливо, ні” [14, с. 149] тих династій, що більше надіялися на Божу волю, ніж на власні дії.

Пристрасть блудного сина. Цікавими є поетичні алегорії споруд лабіринтів, а саме “палац Поцілунків” [15, с. 312] з тисячами альковів, де в кожному алькові на чоловіка чекають красуні. Поняття пристрасті тотожне лабіринту у символі гріхопадіння, ненаситності, постійного пошуку насолоди. Лабіринт – це втрата орієнтації в просторі і часі, а отже, – і вплив чогось потойбічного (згадаймо українську міфологічну істоту – блуд, що водить людину по колу).

Зрада вовка у овечій шкурі, як неочікувана перешкода. Лабіринт троянського коня, зрада Іуди, братовбивство Каїна, беззаконня Лжепророків і Антихриста.

Биті гостинці і болотяні манівці – формотворчі структури лабіринту простору. Дорога, шлях є найближчі до людського ока орієнтири у просторі і – найважливіші. Бордюр дороги визначає з нейтральної площини рельєф, контур, об’єм: “де проступа – бордюр / З-під обрисів, де мить тому – бурда” [16, с. 159]. Поняття “шляху”, “дороги”, “вулиці” є ототожене як опозиція відповідно “абстрактне – конкретне” – “інтимне”, і як “сакральне” – шлях; “світське суспільне” – дорога; “світське особисте” – вулиця. Дорога розуміється через опозиції доля-недоля, життя-смерть. В українців слово “вулиця” означало гри та забави на вулиці під час весняно-літнього сезону [17, с. 78]. Розваги дитинства – це виховання вулиці. Вулиця як символ свободи, безтурботності, відпочинку. Більше часу проводять на вулиці діти, молодь і старші, що споглядають-судять. Вулиця – і місце покарання, бо покарання в хаті вважається – самосудом. Гоніння по дорозі – це зневага, нехтування особою, її покарання. Благоустрій вулиць визначається місцями для сидіння та арковими воротами, що відділяють функціональні зони простору. “А на нашій та вулиці / Залізная приспа (призьба) / А на нашій та вулиці / Не колода – сволок [18, с. 23, 24].

Вулиця наших сіл, містечок повторює меандр природного руху і супроводжується струмком, річкою або тимчасовим рухом води (коли іде дощ), а в давнину – ще й шумом каналізаційним, (французькою вулиця la rue – рівчак). Бо людина йде за водою, селиться коло води, що є джерелом життя.

Через терни – до зірок. Шлях, дорога, вулиця – складова лабіринту для вдосконалення себе. Проведення часу в дорозі – це пізнання світу, ціла наука (найбільш характерне для буддистів). Зміна одної хатини на іншу – рівносильна переродженню, вдосконаленню у житті (згадаймо лише розсувні, паперові стіни в японській архітектурі). Життя людини за рухом місяця, планет в певних місцях-ночівлях є аналогічним побудові королівських палаців сонячного і місячного циклу за кількістю кімнат, вікон і їх орієнтації), або ж ситуації, коли займають старші люди кімнати, розташовані з заходу, поближче до Вирію.

“Ліхтарі” доріг. Дорога зі своїм антуражем: повчальними, попереджувальними знаками (і знаками хибними) та пам’ятними відзнаками того, хто вже по ній пройшов (прожив). Межовий камінь, верста, стопа (герма), як надія на правильність шляху і як снага в подальшому доланні шляху. На окремо стоячій стопі (верстовому стовпі), колоні колись повідомляли про багатства та історію місцевості [19, с. 534] – архетип сучасних межових знаків областей, афішних тумб.

У Новому Амстердамі (Нью-Йорк) при вході до міста стояла вішалниця, хоча смертної кари не застосовували. Вішалниця як попередження: не роби в цьому місті гріха. Благоустрій стежки до дому, щоб заманити щастя: посипати піском і насипати пахучого квіття [20, с. 101]. Небезпечними вважалися і замовлялися такі простори: переходи, місця вішалниці та мимоходи – простори, які здолав, не зосередившись і не запам’ятавши [21, с. 21, 32]. Антураж дороги пов’язаний з жіночою долею. Це – і одиноке дерево “Тополя” Т. Шевченка, і “Катерина” (діти-байстрюки) та виглядання з дороги, тих, кого любиш. В українців шлях асоціюється з алеями тополь навколо (“що садять смуток”), жіночий смуток [22, с. 68]. Невеличка охайна вуличка до дому протиставляється дорозі: “бита дороженька листом припала, листом припала, терном заросла, / Червоною калиньою понадвисала...” [23, с. 42]. Лелека на придорожніх стовпах – український символ пильності, а криниця – журавель символ дороги, що веде до дому, через щорічний приліт-відліт птаха.

“Прохожий не топчи мій прах, бо я вже вдома, а ти іще в гостях”. Згадують про “кам’яні баби” – давній антураж доріг (крім верстових каменів-стовпів). Камінь в українців – це закляття, бо сам Бог закликав у різні форми гори і каміння. Камінь, мала скеля – оселя для людини, особливо камінь при дорозі, коли сідаєш спочити, сідаєш коло істоти заклятої у камінь. Кам’яний стовп з позиції просторової орієнтації: “З якого боку на стовпі появиться кров, у тому напрямку мене шукайте” (казка “Про хлопця, що не знав страху”). Аніматизм (двійник людини у камінних формах) маємо у народних замовляннях про кровотечу, де використовують аналогію унеможливлення руху: порівняння кам’яних форм (кам’яна дівчина, колодязь, баба, корова, сіяння на камені, битва на білому камені)– з кровоточивим тілом хворого [24, с. 22 – 25, 69]. Неодмінним атрибутом доріг є каплиці з іконами Покрови Пресвятої Богородиці та поминальні хрести, криниці з казковими повчальними сюжетами. Нагадування дітям на роздоріжжі (“не звертай на незнайому стежку”) скульптурою червоної шапочки та сірого вовка. Бо не завжди дитина є готова подолати страх. Скульптура Архангела Рафаїла як символ супутника-опікуна у дорозі. Чи сюжет Христофора, що переносить Христа на спині (“поможи подорожньому”). Хрести “голубці” при дорогах встановлювали для відпочинку птаха, що вважався душею померлого [25, с. 78]. Витоптана стежка в саду є ознакою того, в кого на виданні дочки. Прикрашення вулиці у свята чи для коханої “гатки з кудрявої м’ятки” (запахнуть), “мости із тонкої тростини” (затріщать), “стовпи золотії” (засяють), “повішу хустки шовкові” (замають),

забринять шнури та все дротянії” [26, с. 43] “Вербові вулички” [27, с. 457] в Середній Азії і в Україні – це місця прогулянки закоханих, бо кохання не тільки радість, а й туга плаксивих верб. Покотити каменем по сліду – не любити, першем покотити по сліду – любити [28, с. 40].

Крива форма дороги. Дорога у психоаналітичному трактуванні – тотожна життю людини: яка дорога, таке й життя, а образ перехрестя – це вагання у виборі рішення [29, с. 72, 197 – 200]. Дорога в Аїд – пряма, рівна і полога [30, с. 243]. Тому не дивно, що **шлях до Бога – це Лабіринт**. Пряма – начало людське, а крива – начало Боже, як казав Л. Корбюз’є. В українців йти навпростець, а не по хвилеподібній дорозі, – значить іти по бездоріжжю (містичний простір), де може трапитися усяка пригода. У сновидіннях і пісенному фольклорі дорога інтерпретується в таких символах: як бинди (стрічки), полотна, рушника, розпущених кіс (розпущене волосся – символ трауру і страждання, бо щоразу відхід рідної людини в дорогу є прощанням) та скатертини (скатертину – стіл у дорозі). І зауважмо: всі символи – криволінійні, бо правильний шлях до цілі – не найкоротший, бо побачити треба багато. Кривизна дороги вчить спішити повільно.

Вечірня вулиця породжує стан журби–подовжені тіні “готичні” на стінах, на підлозі (єгиптяни вважали, що душі вмерлих мають довгі тіні), а тіні розпухлі – сміх, потворство. Довга тінь – це містика підземелля, полудневе сонце – реальність (без тіні).

Невизначеність роздоріжжя або троїстість шляху. Людина має вибір трьох доріг на перехресті, або четвертою – повернення назад. Перехрестя – це один з елементів структури лабіринту, момент втрати єдності, сумнів. Грецька буква Ψ – троїстість шляху – полягає у прагненні руху вгору, у справдженні ідеї твого життя, його змісту. Піфагор означив їх так: першою ідуть до слави, другою до матеріальної вигоди і третій шлях – споглядання і пізнання світу. Споконвічними супутниками людини на дорозі є Сонце, Місяць, зорі та опади. Це ознаки до трьох доріг, що у казках, крім того, супроводжується звірами (Вовк, Волх (чародій), Лев, Змія, що пожирають перехожих або збирають мито). Дорога, що веде до успіху, – поводитир Сонце, дорога з Місяцем – фатум, дорога з перешкодами, з опадами – це дорога-лабіринт, де треба більше докласти зусиль. В Україні встановлюють хрест на роздоріжжях (символ віри, надії), щоб погасити негативну символіку перехрестя, одночасно як місця викидання хворіб, сміття і як місця викликання нечистої сили та укладання з нею угоди, і як наслідок – втрата духовної свободи. Ховання на розпутті самогубців: “Зростає там синя квітка, / Грішників смертний квіт” [31, с. 85]. Т.Г. Шевченко плаче “на розпуттях велелюдних”, плаче за людьми, що йдуть хибними стежками, плаче над недолею, як пророк Єремія.

Зустрічі закоханих на перехрестях [32, с. 402] – зустріч двох різних доріг, доль.

Fata morgana доріг. Форма вулиць – “прямокутна каліграфія” [33, с. 255]. “Від хижки до хижки торочаться кишки” (стежки), а також ототожнень дороги з брусом, з “перстом на сім верстов” [34, с. 97 – 98]. “Дорога до неба по деревині–журавля криниці” [35, с. 93]. Зоряні шляхи (сакральні) “Чумацький Шлях” – розсипана сіль чи “Молочний Шлях”–розбрижане молоко. “Ланцюг Акагуя – шлях серед скит [36, с. 120]. Шлях, схожий на “жовтий язик” [37, с. 203], на гадюку, що в’ється. Вулиці, “сплетені, мов нерви”. Вулиці і площі порівняно із “скаженими каруселями”. “Коса дороги в куряві розплетена лежить” [38, с. 72, 191, 355]. Дорога переді мною, / ваблячи далиною /, мов ніж, ковтнувши, зігнулась [39]. Цікавим є (як вказівки) відбитки слідів людей, тварин, птахів. Поділ на дорогу чоловічу та жіночу: вулиця чоловіча – широка (ходіння здебільшого гуртом) і протилежність – жіноча вулиця вузенька і трава зелененька, бо дівчата ходили маленькими ніженьками і делікат-

ним, красивим взуттям [40, с. 77, 78]. Асоціація дороги з возом, з колесом (Босх в картині “Віз сіна” інтерпретує похитливий світ через віз сіна, де кожен хапає з нього, що зможе, а віз котиться дорогою до Пекла.)

Атрибут мандрівника в Середньовіччі – молюскова раковина, символ цієї емблеми: все своє (багатство душі та воля духу) ношу з собою та торбина і костур, що протиставляється булаві–владі світській.

Отже, в статті порушується філософська проблема людини: пізнання себе через символ дороги – як життя долі, реальне проявлення символу в організації простору для життєдіяльності, його знакове наповнення в багатообразності. Через множинність образу пізнається закладена ідея символу.

Розглянемо ототожені та антиномічні пари, що розкривають зміст символу дороги в просторово-часовому та емоційно-психологічному полі життєдіяльності етносу.

Перший принцип творення символу (“зіставляю”, “об’єдную” характерні риси)

Символ шлях, дорога, вулиця	Поєднання, ототоження протилежностей в реалії
	горизонталь – розвиток подій, життя, спотикання рух-блуд-ріка (плин води) – гамір поєднується з: вертикаль-духовний досвід, спокій-споглядання-тиша
	перехрестя (вибір) зіставляється з паралеллю (примусом)
	сонце-життя-схід поєднується місяць-смерть-захід
	вужка дорога (духовний шлях) співіснує з широкою дорогою (матеріальний)
	виволанець, божевільний, каліки-прочани- покарання-жертва-ініціація
	зіставляється з: житель, осідлий-громадянин-винагорода
	напряв верх (башта) доповнюється з: низ (колодязь)
	страх-перешкода-сумнів-манівець-бездоріжжя переплітається з: безстраштя-визначеність(ціль)-гостинець-корчма- заїзд
	вперед-полювання-наступ-перемога чергується з: назад-засідка-поразка-втеча
	підтоптаний шлях (старість) і незаходжений, незвіданий (молодість)

Другий принцип творення символу (відмінність існуючих протилежностей)

Антиномії, що розкривають символ дороги	
Закон (Лад)	Беззаконня (Безлад)
міра відстані в просторі, орієнтація-бордюр, міра часу (скатертину, простирало, сувій)	хаос-бурда
викорчований ліс (просіка, поляна) оране поле	непрохідний ліс незаймана земля
подолання страху, зла	обминання страху, зла
гра-боротьба-навчання-досвід-чеснота	лінь-неуцтво-гріх
сакральний-ініціація, посвячення	профаний-невипробований, непосвячений
звук, пісня, розмова, світло	німа тиша, темрява
слід, знак, повідомлення	безслідність

1. Herder. *Lexicon der christlichen ikonographie*. Rom/Friburg/Basel/Wien. – Т. 3.
2. Чудесное Зерцало. – М.: Правда, 1988.
3. Лорка Ф.Г. Вірш “Лучники”. Переклад Микола Лукаш. Від Боккаччо до Аполлінера. – К.: Дніпро, 1990.
4. Марія-Луїза фон Франц. *Толкование волшебных сказок*. – СПб. Б.С.К. – 1998.
5. Амурські казки. – К.: Веселка, 1978.

6. Смирнов А. Лабиринт. Морфология преднамеренного погребения. – М.: Восточная литература, 1997. 7. Голан А. Миф и символ. Иерусалим “Тарбут”. – М.: Руслит. 8. Эмблемы и символы. INTRADA + MM. 1995. 9. Мария-Луиза фон Франц. Толкование волшебных сказок. – СПб. Б.С.К. 1998. 10. Міллер Г. Тлумачення 10 000 снів. – К.: Школа, 1999. 11. Українські дитячі й молодечі народні ігри та розваги. – Харків: Друк, 1999. 12. Пошивайло І. Феноменологія гончарства // Українське народознавство. – 1997. 13. Власов В. Большой энциклопедический словарь изобразительного искусства. – СПб.: Лига, 2000. –Т. 2. 14. Словарь сюжетов и символов в искусстве. Джеймс Холл. Крон-Пресс, 1999. – 656 с. 15. Ендре Алі. Переклад Миколи Лукаша. Від Боккаччо до Аполлінера. – К.: Дніпро, 1990. 16. Андієвська Е.. Спокуси святого Антонія // Сучасність. – 1985. 17. Дзига. Українські дитячі й молодечі народні ігри та розваги. – Харків: Друк, 1999. 18. Народні пісні в записах Івана Манжури // Музична Україна. 1974. 19. Словарь сюжетов и символов в искусстве. – Джеймс Холл. Крон-Пресс, 1999. – 656 с. 20. Лепкий Б. Поезії. – К.: Радянський письменник, 1990. 21. Ви, зорі-зориці... Українська народна магична поезія (замовляння). – К.: Молодь, 1991. 22. Андієвська Е. Спокуси святого Антонія // Сучасність. – 1985. 23. Народні пісні в записах Маркіяна Шашкевича // Музична Україна. 1973. – 111 с. 24. Ви, зорі-зориці... Українська народна магична поезія (замовляння). – К.: Молодь, 1991. 25. Мифология славян. – СПб., 2000. 26. Народні перлини. – К.: Дніпро, 1991. 27. Чудесное Зерцало // Правда. – М., 1988. 28. Народні пісні в записах Івана Манжури // Музична Україна. – 1974. 29. Народний Сонник. – К.: Народознавство, 2000. 30. Тарентский Л // Античная лирика. – М.: Художественная литература, 1968. 31. Г. Гайне. Поезії. – К.: Дніпро, 1972. – Т. 1. 32. Квинт Гораций Фланк // Античная лирика. – М.: Художественная литература, 1968. 33. Тарнавський Ю. Українське Слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики. ХХ ст. – К.: Рось, 1994. – Кн. 3. 34. Загадки. – К.: Дніпро, 1987. 35. Руденко М. Поезії. – К.: Дніпро, 1991. 36. Есенин С. Избранное. – М.: Художественная литература, 1972. 37. Осьмачка Т. Поезії. – К.: Радянський письменник, 1991. 38. Антонич Богдан-Ігор. Поезії. – К.: Радянський письменник, 1989. 39. Кантор П. (угорець) ХХ ст. Вірш “Дорога переді мною”. 40. Народні пісні в записах Степана Руданського. – К.: Музична Україна, 1972.